

SUMMARY

VELIKA REALKA (THE GREAT GRAMMAR SCHOOL) IN SPLIT AND
OTHER SCHOOLS DERIVED FROM THE SCHOOL

Zdravko Mužinić

The author tells us about the history of the Split »Velika realka« and other schools derived from it. Here we talk about a notable secondary school where several outstanding scholars lectured and which has educated a long row of intellectuals in the course of its 115 years existence. In the second part of the article the author introduces also some of his own reminiscences of the school.

POVIJESNA GRAĐA

TEMELJNI TEKSTOVI IZ HRVATSKOGA
ŠKOLSKOG ZAKONODAVSTVA 19. STOLJEĆA (I.)

Radosna Petris-Martinčić

Hrvatski školski muzej, Zagreb

0. Uvod. Zakonodavno uređivanje podloga je školske djelatnosti modernoga doba, stoga je i proučavanje školskoga zakonodavstva prošlih razdoblja važna sastavnica za razumijevanje povijesnoga razvića školstva i njegove utemeljenosti u općem povijesnom hodu određene društvene zajednice. Objelodanjivanje zakonskih tekstova iz prošlosti školstva važno je dakle povijesno posvjedočenje, a njihova dostupnost široj znanstvenoj i stručnoj javnosti preduvjet je za obuhvatnije, svestranije proučavanje. Valja stoga objavljivati, uz najsazetiju prijeko potrebnu obradu, temeljne pravne tekstove iz povijesti hrvatskoga školstva.

Novija povijest hrvatskoga školstva obilježena je umnogome duhom i plodovima hrvatskoga narodnoga preporoda, a sudbonosna 1848./1849. razmeđala je i preporodna zanosna pregnuća od njegovih zrelih postignuća u drugoj polovici 19. stoljeća. Čini se, dakle, naravnim da se u seriju na početak stavi tekst s toga razmeđa, tekst koji ocrtava hrvatska preporodna htijenja u području školstva, anticipira samostalno hrvatsko školsko zakonodavstvo - stoji na njegovu početku kao zakonodavni pokušaj, ali kao zrelo osmišljenje školskoga sustava.

1. Osnova temeljnih pravilâ javnoga obučavanja za Hrvatsku i Slavoniu iz 1849. - pokušaj samostalnog hrvatskoga školskog zakonodavstva. U Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji u prvoj polovici 19. stoljeća školstvo uređuju temeljni propisi zajednički za Ugarsku i njezine »pridružene strane«. Početno školstvo utemeljeno naredbom *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provintias eidem adnexas* (Opći školski i naučni sustav za ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene strane) kraljice Marije Terezije 22. kolovoza 1777. pravno je doručeno naredbom *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* iz 1806., a bitnije reformirano propisom *Systhema scholarum elementarium in Hungaria* (Sustav početnih učionica u Ugarskoj) godine 1845. Iako *Systhema* donosi neke važnije sadržajne novine u reguliranju početnoga školstva, za izgradnju hrvatskoga školskog pravnog sustava ima tipična obilježja staroga sustava. *Systhema scholarum elementarium in Hungaria* također nije zakon nego propis ranga administrativne naredbe: naredbu (Nro. 25224.) potvrdio je kralj Ferdinand V. dana 16. srpnja 1845.; izrađena je na temelju zaključaka zajedničkog

Ugarsko-hrvatskoga sabora 1844., u provedbi izrade inicijativu je imala ugarska vlada, tekst je sastavio ugarski grof Apponyi, odnosila se na cijelo područje Ugarske, a za građansku Hrvatsku tek kao »pridruženu stranu«; pisana je i u autentičnom tekstu donesena latinski; dakle ima sva bitna obilježja zajedničkog ugarskohrvatskog pravnog sustava. Osim toga za područje Hrvatske i Slavonije zapravo se organizacijski i nije provodila prije 1848. nego tek nakon 1850./1851. u izmijenjenim pravnopolitičkim okolnostima i uz određene promjene.

Stoga glede izgradnje svekolikog modernoga hrvatskoga pravnog sustava valja najprije iznijeti *Osnovu temeljnih pravila javnoga obučavanja za Hrvatsku i Slavoniu* iz 1849. kao pokušaj samostalnog hrvatskoga školskog zakonodavstva.

1.0.1. Hrvatski narodni preporod bitnom je sastavnicom svoga djelovanja držao prosvjeđivanje, a u tom sklopu i unapređivanje školstva. Borba za očuvanje konstitucionalnih pravica i uvećanje državnopravne samostalnosti očitovale se ponajprije i ponajviše jezičnim pitanjem: izgrađivanjem suvremenog jezičnog standarda i utvrđivanjem državnopravnog statusa hrvatskoga jezika. Tako je proglašenje hrvatskoga jezika »diplomatičkim« odlukom Hrvatskoga sabora 1847. godine podrazumijevalo njegovo uvođenje u svekoliki službeni i javni život, dakle i u ukupno hrvatsko školstvo kao službeni nastavni jezik. Neposredni posljedak te odluke bila je i inicijativa da se ti zahtjevi pravno reguliraju i u tom sklopu da se sustavnim propisom uredi područje školstva.

1.0.2. Hrvatski sabor 1848. člankom XV. osniva odbor »za izradjenje najpotrebitijih popravakah u školah, naucih i vjerozakonih« /Šulek, 1868.: 263/. Taj odbor, na čelu s predsjednikom Mirkom Ožegovićem, izradio je nacrt teksta. Tekst je predan u »Odsěk prosvěte banskog včća«, načelniku Stjepanu Moysesu. Tu je tekst doraden, uobličen za raspravu kao *Osnova temeljnih pravila javnoga obučavanja za Hrvatsku i Slavoniu* /Gross, 1985.: 276/.

U normalnoj proceduri trebao je ovaj tekst biti upućen na usvajanje u idućem zasjedanju Sabora. Zbog političkih okolnosti 1848./1849. tada više nije sazvano zasjedanje Sabora, a saborske ovlasti preuzeo je ban Jelačić. Jelačić je pak, zaokupljen vođenjem rata, ovlasti, pa i glede uređenja školstva, prenio na banskog namjesnika Mirka Lentulaja /Arhiv Hrvatske/.

Lentulaj popratnim pismom 1. rujna 1849. *Osnovu* upućuje na javnu raspravu »na sve oblasti« /Narodne novine, 1849.: br. 167, 555/.

1.1. Iz Provodnog pisma banskog namjesnika Lentulaja od 1. rujna 1849. k *Osnovi*, kojom ju je iznio na javnu raspravu, nedvojbeno se vidi da je *Osnova* pripravljena »za budući državni naš sabor« /Cuvaj, III., 1910.: 371-372/. Tako su i rezultati javne rasprave trebali biti podlogom za saborsku raspravu »budućih zastupnikah narodnih«.

Iz javne rasprave objavljene u onodobnom tisku Cuvaju su poznata dva teksta: dopis *Iz Podravine* objavljen u Gajevim *Novinama* /Narodne novine, 1849.: br. 186, 611/ i opširan članak o *Osnovi* objavljen u *Slavenskom Jugu* koji Cuvaj pretiskuje cjelovito /Cuvaj, III., 1910.: 373-378/. Dopis *Iz Podravine*

osvrće se kritički uglavnom na pojedinosti. Članak u *Slavenskom Jugu* povoljno ocjenjuje opći duh *Osnove*, kojom će se »svestranom izobraženju temelj udariti« i »izobraženju nar./odni/ pravac poděliti«, a potom donosi niz kritičkih opaski o pojedinostima predlažući ujedno i druga rješenja.

No, kako je poznato nakon oktiroiranog ustava iz ožujka 1849., Carska odluka od 7. travnja 1850. proglašuje: »da god. 1848. sakupljen bivši sabor hrvatsko-slavonski i sve po njem postavljene odbore razpuštamo ...« /Zemaljsko-zakonski i vladni list ..., 1850.: br. 3, str. 35/. Nakon toga car Franjo Josip rješenjem 24. listopada odobrava postavljenje privremenih zemaljskih školskih oblasti, a ministar Thun 2. studenog 1851. donosi *Naredbu ministarstva bogoštovja i nastave u obziru postavljenja privremene zemaljske školske oblasti za krunovinu Hrvatsku i Slavoniu i Naputak za članove zemaljske školske oblasti za Hrvatsku i Slavoniu* /Cuvaj, III., 1910.: 381-388/.

Tako je *Osnova* ostala tek zakonodavnim pokušajem samostalnog uređivanja hrvatskoga školstva.

1.2. Temeljna formalnopravna obilježja *Osnove*:

a. isključiva hrvatska jurisdikcija: sastavljač i donositelj *Osnove* bili su i trebali biti hrvatska državnopravna tijela (ne unitarna hrvatskougarska ili vrhovna Austrijske Carevine): Hrvatski sabor, Bansko vijeće, ban, banski namjesnik, Odsjek za prosvjetu Banskoga vijeća;

b. *Osnova* se izrađuje isključivo za državnopravno hrvatsko područje (ne za cjelovito područje Ugarske s »pridruženim stranama« ili cijele Austrijske Carevine); *Osnova* predviđa u hrvatsku školsku jurisdikciju ne samo područje tzv. građanske Hrvatske nego i područje Vojne krajine (npr. § 32.), Dalmacije i »Vojvodine sèrbske« (npr. § 70.);

c. *Osnova* predviđa isključivo samostalni hrvatski školski sustav, hrvatsku samostalnu jurisdikciju, a vrhovna nadležna tijela su Bansko vijeće i Sabor; *Osnova* se na temelju realnog stanja u burnoj 1848./1849. poziva na državnopravni provizorij: izrijeком kaže da »pravila ova javnog obučavanja u mnogoj struci u tèsnom su savezu sa budućim dèržavnim ustrojem naše domovine« pa »iz toga uzroka imadu se mnoge u ovoj osnovi točke samo kao pogodbene (hipotetičke) smatrati« (*Uvod*); i u specifičnim slučajevima, od interesa za cijelu državu Austriju, predviđa se u Hrvatskoj »narodni takodjer pravac«: »da se višji zavod za odgojenje, i izobraženje svake vèrsti vojničkih častnikah u našoj krajini utemelji ... ustrojenje ovoga zavoda pripada vojničkoj vlasti; nu trèba da mu se svakako, osim vojničkoga, narodni takodjer pravac dade.« (§ 66.);

d. *Osnova* je pisana izvorno hrvatski i pripada u prvu skupinu pravnih tekstova koji su trebali biti doneseni na temelju proglašenja hrvatskoga jezika »diplomatičkim«, službenim.

1.3. Temeljna sadržajna obilježja javnog obučavanja u *Osnovi*:

a. *Osnova* regulira cjelovito područje javnoga obučavanja: uz opća načela (*Uvod, Obće naredbe*) i cijeli školski sustav: nižje ili pučke učionice i zavod preparandialni (*Odsěk I.*), sèrdnje učionice: gimnazie, građanske i realne učione, ostale sèrdnje učione (*Odsěk II.*), visoke učione: Sveučilište, Visoki te-

knički zavod (Odsék III.), također poglavlje *O stipendiah, odhranilištu zagrebačkom, sirotištih zaklade biskupske, kao i zakladah za odgojenje djevojakah u varaždinskom samostanu duvnah Sv. Ursule* (§ 113.-116.); tu cjelovitost valja naglasiti s obzirom na prethodne unitarne propise, a i na neposredno iduće hrvatske zakone koji reguliraju samo pojedina područja obrazovanja, npr. posebni propisi za pučko obrazovanje; osobito valja istaknuti da *Osnova* anticipira sustavno uređenje hrvatskoga visokog školstva;

b. *Osnova* je izrađena u duhu onodobnih školskih reformi, uostalom i neposredni uzorak bila joj je reforma austrijskoga školstva: »naumio je banskoga ovoga vieća odsiek prosviete dèržavnomu trojedne kraljevine saboru predložiti, da se austrijska ta ‚Osnova temeljnih pravilah javnog obučavanja‘ za trojednu također našu kraljevinu u načelu primi te naroda i narodnosti naše svestranim potriebštinam potanko primieri« /Cuvaj, III., 1910.: 372/; npr. reorganizacija gimnazija u »8 klasah« pa je dakle predviđala školski sustav na razini srednjoeuropskoga školstva;

c. *Osnova* javno školstvo predviđa kao svjetovno školstvo, a crkveni utjecaj svodi isključivo na područje vjerskog obučavanja; i u tome *Osnova* anticipira kasniju reformu školstva (u pučkom školstvu 1874.);

d. *Osnova* kao nastavni jezik predviđa isključivo hrvatski jezik (iznimno latinski npr. na Sveučilištu za »Gradjansko pravo rimsko«); tako je hrvatski jezik konačno trebao zamijeniti latinski ili tuđinske nastavne jezike, definitivno zaglaviti borbu protiv ugarizacije, germanizacije; i tu je *Osnova* bila ispred neposredne prakse, osobito prakse u doba nadolazećeg apsolutizma.

1.4. Zaključak: *Osnovu* valja proučiti kao prvi pokušaj samostalnog, cjelovitog i svjetovnog hrvatskog školskog zakonodavstva.

Izvori i literatura:

- Arhiv Hrvatske u Zagrebu, fond Bansko vijeće, Unutarnji odjel, br. 290/1848.
Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ, SR Hrvatska. - Beograd: Savez arhivskih radnika Jugoslavije, 1984.
Cuvaj, Antun: Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije. - 2. izd. - sv. I.-III. - Zagreb, 1910.
Gross, Mirjana: Počeci moderne Hrvatske. - Zagreb: Globus, 1985.
Hrvatski školski muzej u Zagrebu, Zbirka školskih propisa *Narodne novine* (Zagreb), 1849.
Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Zagreb), knjiga LXXX., 1886.
Šidak, Jaroslav: Jedno stoljeće u razvoju školstva u hrvatskim zemljama (1773-1874). - *Zbornik za historiju školstva i prosvjete* (Zagreb), sv. 9, 1975., str. 37-48.
Šišić, Ferdo: Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do godine 1873. - Zagreb: Matica hrvatska, 1916.
Šulek, Bogoslav: Naše pravice. - Zagreb, 1868.
Zaključci Hrvatskoga sabora XII. : 1836-1847. - Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1980.
Zemaljsko-zakonski i vladni list za krunovinu Hèrvatsku i Slavoniu. - Tečaj pèrvi od 26. lipnja do 31. prosinca 1850., Komad I.

Osnova temeljnih pravilah javnoga obučavanja za Hèrvatsku i Slavoniu.*

Uvod.

Potrëboća, koju duboko osëtjamo, jest, da se u javno obučavanje znatne promëne, znatna poboljšanja, te narodni pravac uvede. Dèržavne je vlade zadatja i dužnost u porazumljenju sa dèržavnim saborom i polag odobrenih po njemu načelih posla se tog ozbiljno latiti; to zahtëva ne samo važnost predmeta za čelo društvo gradjansko, već i dužnost, svakomu, ma i najsiromašniemu dèržavljaninu pružiti prilike, te kërčiti putove na prosvëtu i svestrano narodno izobraženje.

Nu, dočim dèržava u nastojanju oko prosvëte i izobraženja pojedine svoje dèržavljane podupire i podpomaže, te potrebna na to srëdstva pruža, mora ujedno ipak uvëk sloboda dèržavljanah, te osobito pravo obitelji ostati svetinja, u koju se bez skrajne nužde dirati nesmie.

Imadu se u tom obziru u nas znatne i mnogostrane težkoće provaliti. Po duhu priašnjega jošte vëka udarajuće, i nemalo posve nenarodno ustrojenje naših učionah zahtëva iz obzira na sadašnji vëk i probudjeni narodni duh znatnie promëne i korake, koji budu li onim plodom urodili, kog izgledamo, višelëtno će tekar izkustvo dokazati; dovoljan broj vëštih i sposobnih učiteljah se tek pripravljati mora; znatnih trëba novčanih žërtvah. Nu čvërsta ipak je nada, da će slobodom i probudjenim narodnosti duhom ojačena snaga naroda, te oduševljenje za čast i srëću premile domovine, uvidivši neobhodnu potrebu tih žërtvah, sve zaprëke i težkoće nadvladati.

Za da se pogibelji, koje naglo preinačenje za vas koliki narod opredëljenoga sustava školskoga za sobom vodi, bezkrajno neumnože, najshodnie će biti, da, mimoidući mnogi važni predlog, takove samo nove glavne predloge ustanovimo, kojih je valjanost drugdë u takovih okolnostih, koje našim naliče, izkustvo jur potvërdilo i dokazalo.

Osnova ova sadëržava samo glavna pravila sustava javnog obučavanja; pravila ova obširnie izradjenim sustavom školskim, službenim upravljanjem, te

* Tekst *Osnove* objavljen je kao stampata, tiskan je u *Narodnim novinama* 1849. (br. 167-174, 555-556, 559, 561, 563-564, 567, 569, 571-572, i 575), prenio ga je cjelovito u izvornom pravopisu Cuvaj. Ovdje je preuzet tekst osnove iz zbirke školskih propisa Hrvatskoga školskog muzeja (Sign. Z 51).